

प्र क र ण -२

उदर -- अंतर्भूत -- शारीर -- अवयव

आमाशयापासून गुदापर्यंतचे व शारीर क्रिया विज्ञान महास्त्री-
तसाचे सर्व अवयव यक्त प्लीहा अग्न्याशय हे अवयव - वृक्की, गविन्या
मूत्राशय हे मूलहस्त्रीतसाचे अवयव उदरांत आहेत --

-- अन्नवह स्त्रीतस मूलस्थान आमाशय --

भुक्तपीत आहाराचा प्रथमाधार लहान हलातीलप्रमाणे
असणारा हा अवयव उदराच्या वामानुशाश्चिक भागामध्ये आणि हृदया-
धारिक भागामध्ये आहे. त्याचे उर्ध्वमुल महाप्राचीर आवरणाचे छिद्रातून
आलेल्या गन्तालाशी संबंध असून अधोमुल लघ्वंत्रापूर्वभाग अथावा व्दादशा
गुलांत्राशी संबंध आहे. सामान्यतः वितस्त्री प्रमाण असलेला हा अवयव
अत्याधिक अन्नपानाच्या सेवनाने विस्फारित होऊन नाभिपर्यंत क्लिंबित
होतेला आढळतो. आमाशयाच्या वर आणि वामतः महाप्राचीरावरण.
अधस्त्रात बृहदंत्राचा वपाच्छादित अनुप्रस्थाभाग, दक्षिणतः यक्त,
वामतः प्लीहा व पृष्ठतः अग्न्याशय असे हवयव आहेत. नउ विशेष
लक्षाणीय दोन व्दारें, दोन धारा, दोन तल, स्कंध, मध्य व प्रणालिका
आमाशय चार वृत्तिने [स्तर बन्ना आहे बहिर्भागावर उदर्याक्ता,
त्याचे आंत संयोजन तंतुमय - या स्तरांतरसायनी जालके व पाचक रसस्त्राबी
अणुग्रंथी असतात. त्याचे आंत अर्धंतर ४ धा स्तर यामध्ये पुष्कळ वली
असून त्यातून पाचक ग्रंथीतून येणारे स्त्राव पाश्चरतात.

पेक्षाण : आमाशय त्रेडिका रोहिणीच्या शाखा,
आमाशयनलिका रोहिणीच्या शाखा, महारोहिणीच्या अधोदरिका
रोहिणी, तन्न नीला, सिरा प्रतिहारिणी सिरमध्ये येवून मिळतात.

प्रेरणा :- मणिपूर चक्रांतून मिळते.

क्षुद्रांत्र - पश्मानाशय - आमाशयापासून बृहदंत्राच्या सुखातीपर्यंतच्या क्षुद्रांत्राचा पूर्वभाग हा व्दादशांगुलांत्र या नावाचा असून तो त्रिवेच्या आकड्याप्रमाणे असून त्यामध्ये अग्न्याशयशीर्ष बरोबर बसविले आहे.

या व्दादशांगुलांत्र भागातच पित्ताशयांतून येणारे पित्त. अग्न्याशयशीर्ष बरोबर बसविलेले आहे.

या व्दादशांगुलांत्र भागातच पित्ताशयांतून येणारे पित्त अग्न्याशयांतून येणारा आग्नेय रस हे दोन्ही पित्तप्रसेक एकत्र मिळतात.

शास्त्राकार क्षुद्रांत्राची लांबी साडेतीन व्याघ्र सांगतात. १ व्याम म्हणजे उरोगुहा व उदर गुहा असे दोन भाग मधल्या नाभिपटला-मुळे होतोत. [महाप्राचीर पटल]

उदरगुहेत :- अन्नवह -- पुरीषवह - उदकवह - रजवह - रक्तवह, शुक्रवह - आर्तववह स्त्रोतसांचा व त्यांचे मूल व मार्ग यांचा समावेश होतो. उदरगुहेस वर व खाली छिद्रे आहेत. महारोहिणी छिद्र महानीला छिद्र ही तीन महाप्राचीर पटलामध्ये आहेत वंकाणदेशात प्रत्येक बाजूस दोन छिद्रे आहेत. एक अंतवंकाणीय व दुसरें वुंकाण संधीचे खालचे बाजूस श्रिणिगुहेच्या खाली गुद गुह्यमार्ग -- आणि स्त्रीशरीरांत योनिव्दार, अशी बहिर्मुळे असून, गर्भावस्थेतील नाभि हे छिद्र बंद होवून गेलेले आहे.

उदर्याक्ला [वपा.... पर्यत्र कोष्ठांगावरणं]

हे एक पातळ स्वच्छ गुळगुळीत आवरण सर्व उदरांतील अवयवांना गुंडाळून राखिलेले आहे. याचे दोन स्तर असतात. बहिस्तर उदरावरील स्नायूंच्या खाली असतो. आशयिक सर्व कोष्ठांगांना आवरण करतो. अवयवांचे परस्परांशी घर्षण झाले तर आशयिक स्तर, त्यांना हजा होऊ देत नाही. आशयिक स्तरास तनु पिच्छल, लसिकास्वरूप व अल्प स्त्राव असतो विकृतीमध्ये तो वाढतो.

उदराचा पिरिधि हा महाकोशाच्या बाह्यत्तराने आवृत आहे अंतस्तराने यक्त प्लीहा अमाशय व्दादशांगुलांत्र, बृहदंत्र, क्षुद्रांत्र गभाशय अंतःफलव बीजवाहिनी इ. अवयवांचे आवरण झाले आहे. अवयवांचे आवरण होत अस्तांना जिथे जिथे या आवरणाचा विदगुणीभाव [दुहेरीपदर झालेला असेल तेथे तेथे या आवरणाचे स्वल्प बंधनाप्रमाणे होत आले आहे, अशा आशय निबुंधिनी मुख्यतः यक्त, प्लीहा, अमाशय, क्षुद्रांत्र बृहदंत्र बस्ती गभाशय गुद इत्यादि अवयवांना धारण करतात.

अभ्यंतर लघुकोण हा यक्त, अमाशय यांचे मध्ये आणि पश्चात व अधात्रात आहे या लघुकोणाचा कालचा भाग दीर्घकृति असून वपेच्या चौपदरामध्ये प्रविष्ट झालेला आहे. या दोन कोणांना जोडणारे छिद्र यक्तवृन्ताच्या खाली असून उदर्यान्तरिक छिद्र असे त्याचे नांव आहे.

उदर व्याधि, प्राकृत शारीर व दोषधातुमलादि कर्म,

शारीरश्रेष्ठ सुश्रुताचार्यांनी शरीराचे स्थूलदृष्ट्या अडंगांत वर्गीकरण केलेले आहे. " शालाः चतस्राः, मध्ये, पंचमं, षष्ठं शिर इति " । मध्यं - अंतराधि यामध्येच उर व उदर हे प्रमुखा अवयव येतात. चरकायार्चनीं पंचदश कौष्टांगे सांगितली आहेत. ती खालीलप्रमाणे :-

नाभिश्च, हृदय, क्लोम, यक्त, प्लीहा, वृक्कौ, वस्ति, पुरीणा-
धार, अमाशय, पक्वाशय, उत्तरगुद, अधा गुद, क्षुद्रान्त्र, स्थूलान्त्र,
वपावहन । च.शा. ७/० यामध्ये हृदय - वस्ति ... नाभि - गुद ही
मर्मे आहेत.

वपावहन - तृतीया मेदीधरा, मेदा हि सर्वभूतातां उदरस्थां अण्वस्थिषु
सर्व प्राणीमात्रांच्या उदरामध्ये भेद असतो. — भेद व मासांची आति-
वृद्धि झाली की, उदरवृद्धि दिसून येते. वपावहन हे मेदाचे स्थान आहे.
वपावहनांत फेकेर पीतवर्णी वपा [चरबी] असते.

वरील शारीर अवयावांलोरीज स्त्रायामध्ये बस्ति व म्लाशय यांच्या मधील गर्भाशय व बीजवाहिन्या व बीजकोश योनि हा भाग उदरामध्ये येतो.

वर वर्णन केलेली सर्व स्थाने उदर व्याधीत संग्राहितदृष्ट्या विकृत होतात. वरील मर्मभागीं आघात पोहोचला तर उदरावरणात रोग उत्पन्न होतो.

पाठीमार्गे पृष्ठवंश [पृष्ठकशोष्का] ऱ्हाली श्रोण्यस्था, वर उरोस्था यांच्या सांगाड्यामध्ये उदर अवकाशात वरील अवयव येतात.

प्रत्यक्षा उदरामध्ये अस्था येत नाहीत अर्थात अस्थींचे स्थिति नाहीत. उदर अवकाशातील अवयवांना आच्छादण म्हणून, गणनाथ सैन " प्रत्यक्षाशारीर " मध्ये ऱ्हालीलप्रामाण्य पेशी वर्णन केलेल्या आहेत.

उदरच्छदा ३ — आदिमा, मध्यमा व अंतिमा या शिवाय मध्यमरेखाभागीं उदरणिडका अशी पेशी वर्णन केलेली आहे.

सुश्रुताचार्यांनी " उदरे प्रंच " असे पेशींचे संख्यान केलेले आहे.

सुश्रुतांनी स्नायुवर्णन करताना उरः पृष्ठ वटी, पार्श्व येथील स्नायुंच्या संख्या दिलेल्या आहेत. परंतु उदरामध्ये स्नायु सांगितले नाहीत व त्याची संख्याही दिलेली नाही. सिरा विज्ञान सांगताना सुश्रुताचार्यांनी तावत्यएव उदरे म्हणून ६ सिरा असे संख्यान केलेले आहे. धमनी विज्ञान वर्णिताना ऊर्ध्व त्रिंशत् नाभिउर्ध्व नाभि, उदर, पार्श्व, पृष्ठ, स्कंध, या भागांचे धारण करतात असे वर्णन आहे.

सुश्रुतांनी त्वचावर्णन करताना बाहेरून आंत सातवी त्वचा मांसधारा सांगितली आहे. ती व्रीहिल्लदय प्रमाण आहे. उदरामध्ये जल-संचिती झाल्यानंतर उदरांती पाणी काढण्यासाठी जो वेध करावयास

सांगितला आहे तो वेधा " क्री हिमुलोन अंगुष्ठोदरप्रमाणं अवगाढं विध्येत् । " अंगुष्ठोदर प्रमाणाचा म्हणजे १ ते १।। इंच इतका लांब असण्यास पाहिजे. म्हणजे या त्वचेचा वेधा करून ज्ञाचे निर्हरण करणे शक्य होते.

उदर मातृज अवयव

शारीर दृष्ट्या गर्भाचे मातृज अवयव म्हणून खालील उल्लेख आहे :-

मांस, मेद, मज्जा, हृदय, नाभि, यकृत, प्लीहा, त्वचा, क्लोम, वृक्कादय, वस्ति, पुरीणाधारः, अमाशय, पक्वाशय, उत्तरगुद अथारगुद, कृद्रान्त्रा, स्थूलान्त्रा, वपा, वपावहन, मृदु अवयवाः
मातृजाः

व्यवदेशस्तु भूयसा या न्यायाने वरील अवयव मातृज म्हणून सुश्रुताने उल्लेखिते आहेत. सु.शा. ३/३३ यापैकी अमाशय, पक्वाशयादि अवयव उदर व्याधीत निगडित आहेत.

स्त्रोतसु :- शरीराचे स्वास्थ्य स्त्रोतसांच्या प्राकृत अवस्थेवर अवलंबून आहे. तसेच शरीरामध्ये जितके भाव [ज्यांची उत्पत्ति, स्थिति होईल असे द्रव्यस्य व अद्रव्यस्य पदार्थ] आहेत त्यांची उत्पत्ति, स्थिति वा विनाश स्त्रोतसा शिवाय होत नाही. " सर्वेहि भावा.... पुरुषो नान्तरेण स्त्रोतांस्यभिनिर्वर्तयन्ति, कार्यं वा प्यभिगच्छन्ति । धातुंची पुष्ठीही स्त्रोतसांवरच अवलंबून असते.

यथास्वेनानोष्मणा पाकं शारीराः यान्ति धातवः ।

स्त्रोतसा व यथास्वेन धातुः पुष्यति धातुतः । च.चि. ८/३९

अन्तरसाचे पचन करून शरीराच्या धातुंची, उपधातुंची, दोषांची तसेच मं-क मलांची पुष्टि होण्यासाठी त्या त्या अग्नीची आवश्यकता असते तसेच

प्रत्येक धातु, त्याचा उपधातु यांची समभावाने पुष्टि व्हावी म्हणून त्यांना यथावत् अन्नरस पोहोचविण्यासाठी त्या त्या स्त्रोतसांची आवश्यकता असते. वाज्र सिद्ध आहे की, जोपर्यंत अठराग्नि पंचभूताग्नि आणि धातवाग्नि अविकृत रहातात, तसेच धातुवाही स्त्रोतस स्वस्था [अतिप्रवृत्ति संग विमार्गगमन रहित] आहे तोपर्यंत धातू आर्दीनी बऱ्या शरीराची, तेथील अवयावांची पुष्टि अव्याहत होत राहाते.

तदेतत्

तदेतत् स्त्रोतसां प्रकृतिभूतत्वात् न विकारैः उपसृजते शरीरसम् ।

[च. वि. ५/७]

स्त्रोतांसि रुधिरादीनां वैषाम्यादिविषामं गताः

स्य रोगाय कल्पन्ते, पुष्यन्ति न च घातवः । [चि. वि. ८/२९]

अहितसेवनात् तानि दुष्टानि रोगाय विशुद्धानि सुखाय च ।

[वा. शा. ३/२]

स्त्रोतसु व्याख्या — स्त्रोतांसि लालु परिणामं आपयमानानां धातूनां अभिवाहीनि भावन्ति अयनादीनि . . . . . ।

त्या त्या अग्नीची क्रिया त्याच्या धातूवर झाल्यानंतर त्याचा परिपाक झाल्यानंतर जे धातूचे स्थायी अंश तथा मल निर्माण होत त्यांचे अभिवहन [एका स्थानाहून दुसऱ्या स्थानाला जाणे] ज्या मार्गाने होत त्या मार्गाला स्त्रोतस असे म्हणतात.

उदरामध्ये प्राणवह उदकवह व स्वेदवह यांची प्रमुखा विकृति असते. पुढे संप्राप्ति वर्णन करताना त्या विकृतीकडे विस्तरशः पाहू. उदरामध्ये प्राण व अपान यांची वैशिष्ट्याने दुष्टी होत असल्याने अपान वायूच्या कार्यक्षेत्रातील पुरीषावह, मूत्रावह, शुक्रार्तवह ही स्त्रोतसे येतील. सर्वात वैशिष्ट्याने ज्याचा उल्लेख करताना येईल असा अग्नि येथे मंद होत असल्याने त्याच्या कक्षीतील अन्नवह व रसवह स्त्रोतसे दुष्ट झालेली अस्तात.

जठराग्नीवर ह्तर अग्नि [भूताग्नि व धात्वाग्नि] अक्लंबून असल्याने रसरक्तादि धातूंची स्त्रोतसं पर्यायाने दुष्ट होत असतात.

यकृत [दाल्युवर] व प्लीहोदर ही दोन्ही रक्तवह स्त्रोतसाची मूलस्थाने आहेत.

उदरामध्ये मुख्यतः वर्णन केलेले वातप्रकार प्राण व अपान असले तरी समान वायु हाही अग्निसमीपस्था असतो. पित्तापैकी पाचक पित्त, भाजक पित्त, रंजक पित्त, कफापैकी क्लेदक, अक्लंबक कफ, दुष्ट झालेले असतात.

दृष्ये — रसवह स्त्रोतस, रसधातु, यकृत प्लीहोदर, रक्तधातु, वरील प्रमाणें रस, रक्त उदरामध्ये दृष्ये मानलेली आहेत.

मल -- स्वेद ... या मलाच्या दृष्टीला प्राधान्य दिलेले आहे. उदर व्याधीमध्ये ह्या बहिर्गमनशील द्रवमलाचे विमार्गगमन होत असते.

" स्वेदस्तु बाह्येऽणु स्त्रोतःसु प्रतिहतगतिः तिर्धकं अर्धं अवतिष्ठमानः तदेव उदकं आप्ययति । " च.चि . १३.

शिवाय " जायन्ते मलसंचयात् ... " [मलसंचय - पुरीणादींचा] पुरीणादींच] पुरीण, मूत्रा वगैरे मलाची संचिती झाल्याकारणाने उदर रोग होतो. दूषित वात, पित्त, कफ हेही मलच होत व त्यांची संचिती ह्या व्याधीमध्ये होत असते.

रोगमार्ग :- [मार्गाश्रित रोग] दोषाचा स्थानसंश्रय उदरादि अवयवांत होऊन त्या त्या अवयवांत रोग निर्माण होतात असे वर्णन पूर्वी आलेले आहेच. स्थानभेदाने रोगांचे वर्गीकरण मार्गानुसारी रोग नांवाचे आहे. रोगाची साध्यासाध्याता समजून घेण्यास तसेच चिकित्सेतील भेद समजून घेण्यास रोगाचे अशारीतीने वर्गीकरण केलेले आहे. रोगाच्या साध्यासाध्यातेचे ज्ञान करून घेण्यास शरीरामध्ये दोषसंचरण आणि स्थानसंश्रय पाहून शरीराचे तीन विभाग केलेले आहेत. तेच तीन रोग मार्ग होत. कोष्ठ,

शाला व मर्मास्थि — म्हणजेच अनुक्रमे अंतरोगमार्ग, बहिरोगमार्ग व मध्यमरोगमार्ग होत आमाशय — पच्यमानाशय [रसमलविवेक ज्या भागांत होता] पक्वाशय [रसमलविवेक होऊन रसग्रहण झाल्यानंतर उर्वरित पक्वांश ज्या प्रदेशात राहातो.] वृक्क, गविनी, रक्ताशय, [रक्ताची उत्पत्ति प्रसाधान तसेच संग्रहस्थानभूत यकृत प्लीहा] हृदय, उड्डुक आणि पुंसु या सर्वांना मिळून कोष्ठ असे म्हणतात आहे. यालाच शरीरमध्य [मध्यकाय] आमपक्वाशय महास्त्रोत तसेच महानिम्न म्हणतात. मुख्यापासून गुदापर्यंतच्या स्त्रोतसंज्ञा महास्त्रोतस [अंतः कोष्ठो महास्त्रोतो आमपक्वाशयाश्रयः] शब्दप्रयोग केलेला आहे. अंतकोष्ठकलाच महास्त्रोतसाला अभ्यंतर " रोगमार्ग म्हणतात, व त्यामध्ये छर्दि - अतिसार - कास - श्वास - ज्वर शोफ - अर्शा - गुल्म - विसर्प - विद्रधि याप्रमाणेच " उदर ! व्याधीचाही उल्लेख केलेला आहे.

रोगमार्गाच्या ज्ञानार्थे प्रयोजन म्हणजे --

१] रोगाच्या साध्यासाध्यतेचे ज्ञान होतें [मा. नि. ५]

मधुकोश टिका

२] मार्गभेदानुसार चिकित्सेमध्ये भिन्नता येते.

एकमार्ग नवः सुखः असे व्याधीच्या सुखासाध्याचे लक्षण सामान्यपणे आहे. उदरामध्ये प्रथम अंतभागित, बहिभागित व उदर असाध्य ज्यावेळी होतो त्यावेळी मध्यममार्गित दोष असतात.

शोधनाचे दृष्टीने रोगमार्गचे ज्ञान आवश्यक आहे. शोधनासाठी बाह्य तसेच मध्यम मार्गित दोष अंतभागित आणावे लागतात, व त्यासाठी स्नेहस्वेदाची आवश्यकता असते. स्नेह * स्वेदानं उत्कृष्ट शालेले दोष विरचनाने बाहेर टाकले जातात.

१. तत्स्थानाः छर्दिसारकासश्वासोदर ज्वरा : ।

अंतभागिं च शोफार्शां गुल्म विसर्प विद्रधि । वा.सू. १२

उदर - - " दोषाबलप्रवृत्त व्याधि "

सुश्रुतांनीं व्याधिसमुद्देशीय अध्यायांत व्याधीचे आदिक्लादि स्पष्ट प्रकार वर्णिलेले आहेत. त्यापैकी दोषाबलप्रवृत्त म्हणून उदराचा उल्लेख करता येईल. [" दोषाबलप्रवृत्ता ये आतड्कसुत्पन्ना मिध्याहाराचारकृताश्च । दोषाः वातादयः रजस्तमसी च । क्लं शक्ति प्रवृत्ताः जाताः । वातादि शारीर दोषा तथा रज तमसादि मानसदोषा यांच्या प्राबल्याने निर्माण झालेले रोग वरील व्याख्येप्रमाणे वातादि शारीरदोषापासून [त्रिदोषापासून] उदर रोग निर्माण होतो. दोषाबल प्रवृत्त म्हणून एकाद्या रोगापासून जे रोग उत्पन्न होतात किंवा मिध्याहारविहाराने दोषा दूषित होऊन व्याधि संप्राप्ति पाडते. निदानार्थाकर रोग म्हणून " प्लीहाभिवृद्ध्या जठरं जठरात् शोधा एव च । अशोम्यो जठरं दुःखं .... । मा. नि.

वरीलप्रमाणे प्लीहावृद्धीमुळे उदर व अर्शापासून उदर असे शास्त्रांत उदराचे निदानार्थाकर रोग वर्णिले आहेत, व प्रत्यक्षांतही तसे रुग्णा पहावयास सांपडतात. तसेच उदराच्या सामान्य हेतुमध्ये " प्लीहाशोर्गो ग्रहणीदोषा कर्षणात् ... " । असाही उल्लेख केलेला आहेच. प्लीहावृद्धि होऊन शोर्गी उदर [प्लीहोदर] व त्याचे पर्यवसान जलोदरांत झालेले कित्येक रुग्णा पहावयास सांपडले आहेत. तसेच अग्निमांथ हे ज्याचे मूल आहे असे अर्शाग्रहणी हे विकार परिणामी उदर निर्माण करतील यांत आश्चर्य ते कोणते १ दोषाबलप्रवृत्त व्याधीचे आमाशयसमुत्थाः, पक्वाशयसमुत्थाः असे दोन प्रकार केलेले आहेत. आमाशयोत्था, नाभोस्परिजा कफपित्तजन्या । पक्वाशयोत्था, नाम्यधोगताः वातजन्या.... चक्र, [सु. सू. २४/७] असे रोगानी के आशयमेदेन आमाशयसमुत्थां पक्वाशयसमुत्थां चेति

आमाशयसमुत्थात्वेन आमाशयाश्रयाः कफपित्तजाः सर्वेगदा गृह्यन्ते । पक्वाशयसमुत्थोन सर्वे वातजा ... एवं सर्वविकारावरोधाः टीका स्वे स्वे स्थाने निलादीनां सर्वेषां मूलाभिष्यते ।

जितेऽत्र जायते तेषां कृत्स्ननाशो यथा ब्रह्म । सु. नि. १/५, ८

१/५-८ तंत्रांतरे तेन मूलोच्छेदात् शाखादीनां इव वातविकाराणां नियतो विनाशः

उदर रोग त्रिदोषज असल्याने तो अमाशयोत्था व पक्वाश-योत्था आहे. दोषसंघातरोग शारीर व मानस असे दोन प्रकारचे विचार केला असल्यामुळे अग्निमांद्याचे चिंता, शोक, क्रोध, भय, हे कारण आहे व अग्निमांद्य हे उदराचे कारण आहे. पर्यायाने मानस रज व तम दोषांचा शारीर दोषांवर परिणाम होऊन उदर व्याधि निर्माण होते. पर्यायाने मानसिक दोषांनी अग्निमंद होवून उदर निर्मिती होते. म्हणजे उदराला शारीर मानस व्याधि म्हटले पाहिजे.

^२अष्टमहारोगात् उदर :- स्वभावतःच दुश्चिकित्स्य असे जे ८ महारोग आहेत त्यामध्ये उदराचा समावेश केलेला आहे. उदर हा महारोग आहे या बद्दल चरक, सुश्रुत, वाग्भट यांचे एकमत आहे.

१] लिंगासाध्य, २] उपद्रवासाध्य व ३] रिष्टासाध्य अशी व्याधींची असाध्यता वरील तीन कारणानी ठरविली जाते.

१. मात्रायाप्यभ्यवहृतं पथ्यं चान्नं न जीर्यति ।

चिंता शोक भयक्रोधा दुःखशय्या प्रजागरैः मा. नि.

२. वातव्याध्यमपश्मारी कुष्ठी शोफी तथोदरी ।

.... अचिकित्स्या भावन्त्येते बलमांसपरिक्षायात् । चरक हं.

वातव्याध्यश्मरी कुष्ठ मेहोदर भागंदरा : ।

अशांसि ग्रह्यण्यष्टौ महारोगाः सुदुस्तराः । वा. नि. ८/३०

वातव्याधि प्रमेहश्च कुष्ठमशोर्भागन्दरम् ।

अश्मरी मूढगर्भश्च तथीवेह्रं मष्टमम् ।

अष्टोवैते प्रकृत्यैव दुश्चिकित्साः महागदाः ॥ सु.सू. ३३/४५

३

रसायन - विधीनै असाध्य व्याधीही साध्य होतात.

मारणात्मकत्वात असाध्यत्वाच्च महागदः । असाध्य असल्याने व मरण
येणार असल्याने रोगांची महारोगात गणना केलेली ह् आहे.

क्तमांस यांचा क्षय असल्याने अधिकित्त्य म्हणून वरील रोगांची
महारोगात गणना केलेली आहे.

याप्रमाणे उदर रोगाचे प्रकृत शारीर व दोषधातुमत्तादि
कर्माचा विचार केला. यामध्ये स्त्रोतोमहात्म्य रोगमार्ग या तदनुषंगिक
विषयांचेही प्रतिपादन केले आहे. तसेच उदरपची दोषबलप्रवृत्त व्याधीं-
मध्ये गणना केलेली आहे. शिवाय महारोगांच्या आठ प्रकारांपैकी उदर हा
एक असल्यामुळे त्यांचे कृष्णसाध्यत्वही दिसून येते.

३. उपद्रवैस्तु येः जुष्टा व्याधयो यान्त्यवार्यतासु ।

रसायनाब्दिना वत्स तावच्छृण्वेकमना मम । सु.सू. ३३/४५

-x-x-x-x-x-x-x-